

УДК 141.319.8

БОРОВСЬКА Людмила, к. філос. н., доцент кафедри філософських та соціальних наук Київського національного торговельно-економічного університету

СОКРАТ VS БАРТ: АНТРОПОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ЛІНГВІСТИЧНОГО ПОВОРОТУ

Розглянуто антропологічні аспекти лінгвістичного повороту в новітній філософії. Встановлено, що постмодерністський дискурс, який сформувався в результаті цього, є антиантропологічним за своєю внутрішньою спрямованістю.

Ключові слова: антропологічний поворот, лінгвістичний поворот, постмодернізм, "смерть автора", письмо, різом.

Боровская Л. Сократ vs Барт: антропологические измерения лингвистического поворота. Рассмотрены антропологические аспекты лингвистического

© Боровська Л., 2017

14

 ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2017. № 2

поворота в новейшей философии. Установлено, что постмодернистский дискурс, сформированный в результате, является антиантропологическим по своей внутренней направленности.

Ключевые слова: антропологический поворот, лингвистический поворот, постмодернизм, "смерть автора", письмо, ризома.

Постановка проблеми. Сьогодні ситуація у філософії у цілому багато у чому визначається постмодернізмом – як по формі розгляду проблем, так і по їх суті. Постмодернізм – це ідеологія епохи постмодерну, яка є історичним етапом у розвитку людства, що включає багатоманіття явищ дійсності не тільки "постмодерністського гатунку". Проте назву епоси дає пануюча тенденція. І постмодернізм, будучи ідеологією цієї тенденції, обґрунтовує і виражає не тільки право на власне існування, але й відстоює право на абсолютне панування в ідеологічній сфері, причому робить це достатньо агресивно. А в широких філософських колах (вітчизняних) не видно обговорення засад постмодерністського дискурсу, його світоглядних й пізнавальних установок. Йдеться здебільшого про "тонкощі" перекладу в прямому сенсі слова, тобто як краще перекласти, в основному з французької, значення того чи іншого терміна, що вживався або вживається в тому чи іншому постмодерністському тексті. Нехтування обговоренням фундаментальних проблем виливається у загрозу повного самозаперечення філософії як теоретичної форми самосвідомості не тільки в постмодерністському дискурсі, а й у дійсності. Отже, актуально буде довести, що філософія має право на існування тільки тоді, коли вона несе відповідальність за ті теоретичні висновки, які робить. У цьому сенсі класична філософія є актуальною і до сьогодні, а постмодернізм, незважаючи на всі його претензії, є не філософією, а лише фетишизованою формою історично обмеженої, заідеологізованої свідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема лінгвістичного (або структурно-лінгвістичного, семіологічного) повороту в новітній постнекласичній філософії розглядається у багатьох працях, присвячених як історії філософії, так і постмодернізму [1–4]. Проте дослідження суто антропологічних вимірів постмодерністського дискурсу, який оформився в результаті лінгвістичного повороту, у філософській літературі не знайдено.

Метою статті є з'ясування внутрішніх інтенцій постмодерністського дискурсу й тих світоглядних установок, які він пропонує людині.

Матеріали та методи. Дослідження базується на критичному підході, а також на загальнофілософських принципах об'єктивності та історизму.

Результати дослідження. В історії світової філософії є постать, яку називали знаковою, поворотною, визначною. Про цю людину написано сотні наукових і художніх творів. Не оминули її своєю увагою ані театр, ані кінематограф. Але значення впливу цієї особистості на розвиток європейської (і в цілому світової) філософії та

культури так до кінця не прояснене і не оцінене. Йдеться звісно про Сократа, який жив у далекі від нас часи – в п'ятому столітті до н. е., але став справжнім камертоном для розвитку живої філософської думки на цілі віки.

З іменем Сократа насамперед пов'язують антропологічний поворот у філософії – питання про сутність людського життя стає головним у вченні Сократа. Сучасники Сократа софісти, які й підготували підґрунтя для антропологічного повороту, теж шукали відповідь на це питання, прикладаючи зусилля для того, щоб прояснити природу "найкращого", до якого прагне людина. Софісти, як і Сократ, вважали, що кожна людина має зрозуміти мотиви власних вчинків, адже тільки в такому випадку вона може визначитися з метою, до якої прагне. Однак, на відміну від софістів, які за великі гонорари вчили дітей багатих батьків за допомогою софістичних прийомів видавати свої приватні егоїстичні інтереси за суспільні, Сократ дійсно шукав об'єктивну основу людської поведінки за допомогою прояснення душею своїх власних засад. Сократ, згадуючи про те, що його мати була повитухою, говорив, що вона допомагала народжуватися дітям, а він – істині. Шлях, на якому людина здатна досягнути істини і який пропонує торувати Сократ, – це шлях самопізнання. Через самопізнання, був глибоко переконаний мислитель, людина здатна до вільного самовизначення. А розум, на його думку, стає головним інструментом, за допомогою якого людина може навчитися розрізняти добро і зло й зрозуміти сутність суспільного блага і добротності. І діяти відповідно до пізаної істини.

Майже через дві з половиною тисячі років після антропологічного в межах так званого "постмодернізму" (ця назва є доволі умовною і розмитою) відбувся не менш революційний поворот у філософії – структурно-лінгвістичний. У філософській літературі дуже часто аналіз цього поняття починають із застереження саме відносно його невизначеності та нез'ясованості витоків. Це дослідження не ставить за мету аналіз витоків та генези поняття "постмодернізм", тому доречно звернутися до незаангажованих джерел, де дається його досить виважене визначення.

Поняття "постмодернізм" – вважає М. Можейко, – використовується для позначення характерного для культури сьогодення типу філософування, яке змістовно-аксіологічно дистанціюється не тільки від класичної, але й від некласичної традиції й конститує себе як пост-сучасна, тобто як постнекласична філософія [2, с. 592]. Провідними представниками постмодернізму були: Р. Барт, Ж. Батай, Ж. Бодрійар, Ф. Гваттарі, Ж. Дельоз, Ж. Дерріда, Ю. Крістева, Ж. Ф. Ліотар, Ж. Лакан, М. Фуко. та ін.

Поняття "постмодернізм" у кінці 1960–1970-х років використовувалося для фіксації новаційних тенденцій у таких сферах, як архітектура та мистецтво і було екстрапольовано на такі сфери

предметності, як економіко-технологічна та соціально-історична. Починаючи з 1979 р. (після виходу праці Ж. Ф. Ліотара "Постмодерністський стан: доповідь про знання"), "постмодернізм" стверджується в статусі філософської категорії, що фіксує ментальну специфіку сучасної епохи в цілому [2, с. 592]. Результатом дослідження поняття "постмодернізм" самими постмодерністами стало визнання того, що його "потрібно вживати не як історико-літературне, або теоретико-архітектурне, а як всесвітньо-історичне поняття" (Г. Кюнг) [2, с. 592]. Постмодернізм осмислює себе як постсучасність, як процесуальність, що розгортається "після часу" в ситуації "завершеності" історії. Постмодернізм конститує себе не тільки як постсучасність, але й як постфілософія, відмовляючись не тільки від традиційної філософської проблематики, понятійно-категоріального апарату філософії, але й від філософії як такої взагалі, загалом відкидаючи парадигму класичного філософування. В класичній філософії (метафізиці) свідомість стає суб'єктом, а буття – об'єктом у межах так званих "бінарних опозицій": матерія – свідомість, природа – дух, протяжне – непротижне і т. і. На зміну класичним філософсько-метафізичним поняттям у постмодерністському дискурсі приходять такі, як: структура, функції, мова, текст, організація, відносини, знак, комунікація та ін.

Одним з фундаторів сучасного постмодернізму вважається французький літературознавець, філософ-структураліст Ролан Барт. Роботи Барта часто відносять до другої хвилі структуралізму, або інакше – постструктуралізму. Постструктуралізм – це поняття для позначення низки підходів у соціо-гуманітарному пізнанні 1970–1980-х років, орієнтованих на семіотичне тлумачення реальності. Мова, на думку прибічників постструктуралізму, не просто пасивно відображає певну позамовну реальність, а живе своїм власним життям, говорить про саму себе. Цей саморух мови Барт називає "письмом". Протилежністю письма є "нарація" – розповідь про щось. У своєму наративному модусі мова пов'язана з предметною практикою і тому нейтральна. Інша справа – "письмо". Барт розмірковує стосовно того, що в культурі з розвиненим письмом важливо не тільки те, *що* повідомляється, а й те, *як* воно повідомляється. Людині завжди важко висловити в письмі, здавалося б, зрозумілі речі. Вдале "письмо", на думку Барта, саме себе починає продовжувати, воно ніби саме пишеться, тобто нібито не ти пишеш, а тобою пишеться "письмо", яке перетворюється в своєрідний процес спонтанного самовизначення слів і навіть сенсів. І тоді відбувається те, що Барт назвав "смертю автора". Письмо, як констатує Барт у праці, яка так і називається "Смерть автора", є тією областю невизначеності, неоднорідності та ухиляння, де втрачаються сліди нашої суб'єктивності, чорно-білий лабіринт, де зникає усяка самототожність, і передусім тілесна тотожність того, хто пише [5, с. 384].

Парадигмальні ідеї "письма", "смерті автора", що зробили Барта знаковою фігурою постмодерністської філософії, були продуктом його власної творчої еволюції. У 1950-ті – на початку 1960-х років Барт набув широкої популярності у себе на батьківщині як літературний та театральний критик. Він активно друкується в газетах та журналах, навіть веде постійні рубрики в деяких з них. Ці публікації у колі французьких інтелектуалів принесли Барту славу "етнографа сучасної дрібнобуржуазної Франції" [5, с. 6], адже в них він майстерно "препарував" свідомість середньостатистичного француза. У 1957 р. ці статті вийшли окремою книгою, яку Барт назвав "Міфології" [6]. Чому "Міфології"? Тому, що "на рівні свідомих інтенцій Барт описує не світ, а міф, тобто хибний, соціально відчужений, деформований образ дійсності" [6, с. 10]. Р. Барт у "Міфологіях" критикує (навіть критично "препарує") буржуазну ідеологію і буржуазну культуру загалом, яка поза знаково-символічного, мовного втілення існувати не може. Він наголошує на принциповій відмінності традиційних і сучасних міфів. Свого часу К. Леві-Стросс показав, що традиційні міфи мали дати логічну модель для усунення певної суперечності, так як вони були синтагматичною розробкою певних опозицій культури. Сучасні міфи, на думку Барта, призначені не для усунення суперечностей, а для їх "натуралізації". Так, у статті "Африканська граматики", що увійшла до "Міфологій", він пише, що загальновідомість – це первинна форма натуралізації [6, с. 184]. З тонкою іронією в цій же статті Барт звертає увагу на те, що сучасна міфологія є переважно дискурсом іменників, а не дієслів: переважання іменників у словнику сучасних міфів пов'язано з масовою витратою понять, які слугують прикриттям реальності. Зношуванню, аж до повного розкладу, як дотепно зауважує автор "Міфологій", піддаються в цій мові усі елементи, але дієслова інакше, ніж іменники: дієслово руйнується, а іменник роздувається [6, с. 183]. Барт стверджує, що сучасний міф паразитує на первинній мові, адже мова може бути вкрадена міфом через її колонізацію; міф – це мова, що не бажає помирати; живлячись чужими сенсами, він завдяки їм продовжує своє ущербне життя, штучно відтерміновує їх смерть і сам зручно вселяється в це відтермінування [6, с. 259].

Деякі дослідники вважають, що перехід Барта до так званого "структуралістського" періоду в його творчості, коли були написані "Основи семіології" та "Система моди", був органічним продовженням його попередньої праці, а саме – тотальної критики та культури. Вважається, що до семіології Барт звернувся саме тому, щоб використати її можливості для руйнування пануючих ідеологічних мов, носіїв "хибної свідомості" [5, с. 8]. Він мав намір перетворити семіологію з описової науки в науку "критичну". Блага мета не здійснилася. Барт озброїв не мислячих людей (тобто, Суб'єкта) засобами для деміфологізації свідомості, а ідеологів постмодернізму засобами для

демонтажу самого Суб'єкта (або, висловлюючись мовою самих постмодерністів, для його "деконструкції").

Постмодерністські ідеї "смерті автора" (Р. Барт), "смерті суб'єкта" (Ж. Дельоз), "смерті людини" (М. Фуко) заклали фундамент антиантропологічної постфілософії, в якій ліквідується не тільки людина як суб'єкт, об'єктивна реальність як об'єкт, але й саме філософії як форми рефлексивного мислення. Місце предметної реальності та суб'єкта в ній займає текст (навіть не жива мова), який можна інтерпретувати (незважаючи на відразу постмодерністів до мови класичної філософії) як субстанцію, в якій втілюється тотожність буття і мислення. Постмодерністи запровадили поняття "різома", яке можна використати як метафору для розуміння "організації" тексту (*тексту-світу*). Різома (від фр. *rhizome* – "кореневище") – це поняття філософії постмодерну, що фіксує принципово позаструктурний і нелінійний спосіб організації цілісності, що залишає відкритою можливість для іманентної автохтонної рухливості і, відповідно, реалізації її внутрішнього креативного потенціалу самоконфігурування [2, с. 646]. Посилання на етимологію слова дещо вводить в оману, адже корені бувають різні, а запозичена з ботаніки "різома" означає такий тип кореневої системи, коли окремі волокна розгалужуються абсолютно невпорядковано і дивовижним чином переплітаються. Так само, на думку постмодерністів, побудований текст (або "письмо") – не за логікою, а ніби за асоціаціями. Проте коли йдеться про асоціації, мова все ж таки про людську здатність асоціативного мислення – довільні асоціації можуть іноді допомогти виявити внутрішню логіку речей, що є недоступною здоровому глузду. Різні ж елементи тексту (або "письма") пов'язані між собою абсолютно випадково і хаотично, він не структурований і не має системоутворюючого фактору, що дає право Ж. Дельозу говорити про нього як про "шизофренічний дискурс" [7].

Таким чином, боротьба постмодерністів проти тоталітарних дискурсів завершується тотальним зануренням у "шизофренічний дискурс", а побороення онто-гео-телео-фало-фоно-логоцентризму призводить до повної ліквідації суб'єкта у всіх його іпостасях та вимірах: культурно-історичних, етнічних, мислинневих, чуттєвих і, навіть, вітальних. Незважаючи на дистанціювання постмодернізму від класичної і некласичної філософії, від будь-якого структурування філософського знання, критику будь-яких ідеологічних побудов, сам постмодернізм можна визнати ідеологією – ідеологією технотронного суспільства, в якому людина перетворюється на засіб, функцію тексту ("письма", інформаційної реальності). Р. Барт, який прагнув створити "критичну" науку, що б розробила засоби для деміфологізації свідомості, насправді, причетний до створення агресивної ідеології "інфокомпьютерократії" (В. Кутирєв). І певно в цьому була його особиста драма. Показовим є такий приклад. У 1979 р. Барт у не-

великій праці зробив спробу пояснити, чому при всій своїй любові до театру, він не зміг би написати для нього п'єсу: в своїх есе, пов'язаних з літературою, а не з театром, він нерідко боровся за те, щоб прочитання тексту не обмежувалося тим чи іншим визначеним сенсом. Вистава ж вимагає сильного, однозначного сенсу, необхідно брати на себе моральну, або соціальну відповідальність, – писав він [6, с. 46]. Останні роки життя, після втрати найближчої йому людини – матері, Барт читає курс у Колеж де Франс "Приготування роману", зачитується класичними романами й сам хоче написати роман [8, с. 205–226]. Однак цього так і не сталося. Як знати, може він так і не зміг подолати власну установку на безособове "письмо"?

Висновки. Філософія як форма теоретичної самосвідомості людства, що може існувати лише як рефлексивне, критичне мислення, має нести відповідальність за оцінки, які вона надає світу, суспільству, суспільній свідомості, а також за світоглядні орієнтири, якими вона озброює людину. Це дві с половиною тисячі років тому вже розумів Сократ. К. Маркс назвав Сократа "втіленням філософії": його спосіб мислення і спосіб життя безпосередньо збігалися. Він говорив те, що думав, робив як говорив і ніс відповідальність за свої слова і свої дії. Засуджений на смерть за наклепом, Сократ визнає покарання несправедливим, але законним (адже його судили за чинними в Афінах законами). Після винесення вироку він говорить: від смерті утекти не важко, а ось що набагато складніше – втекти від моральної порчі, бо вона приходить скоріше, ніж смерть [9, с. 93]. Велич Сократа в тому, що він відкриває перед людиною її істинне буття, яким є її моральне буття. А єдиним інструментом, за допомогою якого можна це зробити, Сократ визнає людський розум. Для представників постмодернізму, які прагнули уникати будь-якої відповідальності за свої теоретичні "концептуально-парадигмальні" побудови, розум є лише інструментом складної інтелектуальної гри, на кшталт гесівської "гри в бісер".

Припустимі будь-які "ігри розуму", якщо результати цих забавок не видаються за єдино можливу форму світорозуміння, причому таку форму, яка не орієнтує людину в світі, а дезорієнтує її. Так званий лінгвістичний поворот у новітній філософії – це антиантропологічний поворот. Більше того, можна погодитися з В. Кутиревим, що "ідеї інформаційної де-ре-конструкції людини – це антропофагія" [10, с. 100]. Сучасний постмодернізм за своєю суттю є апологією смерті людини. І якщо цей шлях подобається його прибічникам, то хай вони по ньому йдуть і не кличуть за собою інших. А справжня філософія має допомогти людині зробити правильний вибір у найскрутніших ситуаціях, і якщо навіть цей вибір не на користь життя (як це було у випадку з Сократом), то допомогти людині зберегти гідність у будь-яких обставинах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *История философии* : Энциклопедия. Мн. : Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. 1376 с.
2. *Всемирная энциклопедия: Философия XX века* / гл. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов. М. : АСТ, Мн. : Харвест, Современный литератор, 2002. 976 с.
3. *Ильин И. П.* Постмодернизм от истоков до конца столетия. М. : Интарда, 1998. 455 с.
4. *Вельш В.* Наш постмодерний модерн ; пер. з нім. А. Л. Богачова, Д. М. Култаєвої, Л. А. Ситніченко. К. : Альтерпрес, 2004. 328 с.
5. *Барт Р.* Избранные работы: Семиотика. Поэтика ; пер. с фр. ; сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. М. : Прогресс, 1989. 616 с.
6. *Барт Р.* Мифологии ; пер. с фр.; вступ. ст. и коммент. С. Зенкина. М. : Изд-во им. Сабашниковых, 2004. 320 с.
7. *Делез Ж., Гваттари Ф.* Тысяча плато: Капитализм и шизофрения ; пер. с франц. и послесл. Я. И. Свирского ; науч. ред. В. Ю. Кузнецов. Екатеринбург : У-Фактория ; М. : Астрель, 2010. 895 с.
8. *Єрмоленко В.* Далекі близькі. Есеї з філософії та літератури. Львів : Вид-во Старого Лева, 2015. 299 с.
9. *Платон.* Собрание сочинений : в 4-х т.; общ. ред. А. Ф. Лосева и др. ; авт. вступит. статьи А. Ф. Лосев ; примеч. А. А. Тахо-Годи ; пер. с древнегреч. Т. 1. М. : Мысль, 1990. 860 с.
10. *Кутырев В. А.* Человеческое и иное: борьба миров. СПб. : Алетейя, 2009. 264 с.

Стаття надійшла до редакції 06.03.2017.

Borowska L. Sokrat vs Bart: Anthropological dimensions of linguistic turn.

Background. *Postmodernism claims absolute domination in the ideological field that makes study of the principles of postmodern discourse, its philosophical and cognitive systems more relevant.*

The aim of the article is to identify the intentions of internal postmodern discourse and philosophical systems which it offers to man.

Materials and methods. *The study is based on a critical approach, as well as the general philosophical principles of objectivity and historicism.*

Results. *Postmodernism interprets itself as postmodernity, as procedural that takes place "after time" in a situation of "completeness" of history. Postmodernism constitutes not only as a postmodernity, but also as post philosophy, rejecting not only the traditional philosophical problematics, conceptual and categorical apparatus of philosophy, but also all philosophy as such, generally rejecting the paradigm of classical philosophizing. In classical philosophy (metaphysics) consciousness becomes a subject, and existence an object within the so-called "binary oppositions": matter – consciousness, nature – spirit, extensionality – nonextensionality etc. The following postmodern discourse concepts substitute classic philosophical and metaphysical ones: structure, function, language, text, organization, relationship, sign, communication and others. The struggle of postmodernist against totalitarian discourses ends with a total immersion in the "schizophrenic discourse" and combatting onto-theo-teleo-falo-phono-logo centrism leads to the complete elimination of the subject in all its manifestations and dimensions: cultural, historical, ethnic, thinking, sensual and even vital. Despite of postmodernism distancing from classical and non-classical philosophy, from any structuring of philosophical knowledge, from criticism of any ideological considerations, postmodernism can be considered as ideology – ideology of technetronic society in which man becomes a tool in the function of the text ("writing", information reality).*

Conclusion. *Philosophy as a form of theoretical human self conciouness which can exist only as a reflexive, critical thinking, should be responsible for the evaluation it provides the world, society, public awareness, as well as ideological guidance, which it equips man with. Linguistic turn in modern philosophy is anti-anthropological turn. We agree with V. Kutyryevym that "the idea of informational dereconstrucion of man is antropophagy." Modern postmodernism is essentially an apology for death. The true philosophy is to help people make the right choices in the most difficult situations, and even if this choice is not in favor of life (as was the case with Socrates), then help the person maintain dignity in any circumstances.*

Keywords: anthropological turn, linguistic turn, postmodernism, "death of the author", writing, Rhizome.

REFERENCES

1. *Istorija filosofii* : Jenciklopedija. Mn. : Interpresservis; Knizhnyj Dom, 2002. 1376 s.
2. *Vsemirnaja jenciklopedija: Filosofija XX veka / gl. nauch. red. i sost. Gricanov. M. : AST, Mn. : Harvest, Sovremennyj literator, 2002. 976 s.*
3. *Il'in I. P. Postmodernizm ot istokov do konca stoletija. M. : Intarda, 1998. 455 s.*
4. *Vel'sh V. Nash postmodernyj modern ; per. z nim. A. L. Bogachova, D. M. Kultajevoi', L. A. Sytnichenko. K. : Al'terpres, 2004. 328 s.*
5. *Bart R. Izbrannye raboty: Semiotika. Pojetika ; per. s fr. ; sost., obshh. red. i vstup. st. G. K. Kosikova. M. : Progress, 1989. 616 s.*
6. *Bart R. Mifologii ; per. s fr.; vstup. st. i komment. S. Zenkina. M. : Izd-vo im. Sabashnikovyh, 2004. 320 s.*
7. *Delez Zh., Gvattari F. Tysjacha plato: Kapitalizm i shizofrenija ; per. s franc. i poslesl. Ja. I. Svirskogo ; nauch. red. V. Ju. Kuznecov. Ekaterinburg : U-Faktorija ; M. : Astrel', 2010. 895 s.*
8. *Jermolenko V. Daleki blyz'ki. Esei' z filosofii' ta literatury. L'viv : Vyd-vo Starogo Leva, 2015. 299 s.*
9. *Platon. Sobranie sochinenij : v 4-h t.; obshh. red. A. F. Loseva i dr. ; avt. vstupit. stat'i A. F. Losev ; primech. A. A. Taho-Godi ; per. s drevnegrech. T. I. M. : Mysl', 1990. 860 s.*
10. *Kutyrev V. A. Chelovecheskoe i inoe: bor'ba mirov. SPb. : Aletejja, 2009. 264 s.*